

ד"ר ח מחקר

חוסן האוכלוסייה ומדדי התמודדות לאורך שלוש מדידות חוזרות במהלך המלחמה הנוכחית

28 ינואר 2024

¹ פרופסור שאול קמחי
² פרופסור יוחנן אשל
³ ד"ר הדס מרציאנו
⁴ אריאל קאים
⁵ פרופסור ברוריה עדיני

המחקר הנוכחי נעשה במימון של אוניברסיטת תל אביב והמכללה האקדמית תל חי

¹ פרופסור שאול קמחי, Reswell - שיתוף פעולה בין לאומי לחקר החוסן וה-well-being, בית הספר לבריאות הציבור, הפקולטה לרפואה, אוניברסיטת תל אביב. ופרופסור אמריטוס, מכללה אקדמית תל חי.
² פרופסור יוחנן אשל, המרכז לחקר הדחק והחוסן, מכללה אקדמית תל חי, ופרופסור אמריטוס, אוניברסיטת חיפה.
³ ד"ר הדס מרציאנו, המרכז לחקר הדחק והחוסן, החוג לפסיכולוגיה, מכללה אקדמית תל חי, המכון לעיבוד מידע וקבלת החלטות (מעמק"ה), אוניברסיטת חיפה.
⁴ אריאל קאים, Reswell, סטודנטית לתואר שלישי, החוג לניהול מצבי אסון וחירום, בית הספר לבריאות הציבור, הפקולטה לרפואה, אוניברסיטת תל אביב.
⁵ פרופסור ברוריה עדיני, Reswell, ראשת החוג לניהול מצבי אסון וחירום, בית הספר לבריאות הציבור, הפקולטה לרפואה, אוניברסיטת תל אביב.

תמצית

דוח מחקר זה מתמקד בשינויים במשתני המחקר (חוסן, מדדי התמודדות חיוביים ושליילים) לאורך שלוש מדידות חוזרות שנערכו במהלך מלחמת "חרבות ברזל": המדידה הראשונה נערכה בשבוע הראשון לפרוץ המלחמה, ושתי המדידות הנוספות נערכו כעבור שישה שבועות וכשלושה חודשים לאחר תחילתה. להלן עיקרי הממצאים: (א) שלושת סוגי החוסן (לאומי, קהילתי ואישי) ירדו באופן מובהק במדידה השלישית, בהשוואה למדידה השנייה. (ב) בשני מדדי ההתמודדות החיוביים (מורל ותקווה) עלתה תמונה שונה: המורל עלה במידה מובהקת לאורך שלוש המדידות בעוד שרמת התקווה עלתה במדידה השנייה אך ירדה במדידה השלישית אל מתחת לערך שנמדד במדידה הראשונה; ההבדלים בין המדידות השונות היו מובהקים. (ג) מדדי ההתמודדות השליילים (תפיסות סכנה, תסמיני דחק ותפיסת איומים) מצביעים על שינויים בכיוונים שונים: תפיסות סכנה ותפיסות האיומים ירדו באופן מובהק במדידה השנייה בהשוואה לראשונה אך לא השתנו באופן מובהק במדידה השלישית. תסמיני דחק, שהיו גבוהים יחסית במדידה הראשונה, ירדו באופן מובהק בשתי המדידות העוקבות.

מבוא

מאפייני המחקר

המחקר מבוסס על שלוש מדידות אורך (שאלון זהה שמועבר לאותו מדגם משיבים, בזמנים שונים). המדידה הראשונה נערכה כחמישה ימים לאחר מתקפת הפתע של חמאס על יישובי ובסיסי הדרום ותוצאותיה הקשות, בין התאריכים 15-11 לאוקטובר, 2023. הועבר שאלון אחד למדגם מייצג של ישראלים (דוברי עברית) בוגרים (N=2,002). המדידה השנייה נערכה כשישה שבועות לאחר פרוץ המלחמה, בין התאריכים 15-10 לנובמבר, 2023 (N=1,613). המדידה השלישית נערכה כשלושה חודשים לאחר מתקפת החמאס של השביעי באוקטובר, בין התאריכים 21-14 לינואר, 2024. בדוח המחקר הנוכחי נכללים רק משיבים שענו על השאלון בכל שלוש המדידות (N=1,360). הדוח מתמקד בממוצע החוסן ומגננוני ההתמודדות של כלל המדגם, לאורך שלוש המדידות. דוחות נוספים בהמשך יתמקדו בנושאים נוספים. ראו פרק מבוא מפורט ותיאור כלי המדידה בדוח המחקר הראשון: https://med.tau.ac.il/sites/medicine.tau.ac.il/files/media_server/all-units/GABI/2023-2024/war_report.pdf

משיבים

1,360 נבדקים השיבו על שלוש המדידות. בלוח 1 ניתן לראות את החלוקה של נבדקים אלו בהתאם למאפיינים הדמוגרפיים שנשאלו בשאלון המחקר, במדידה השלישית.

כלי המחקר

כלל הסולמות בהם עשינו שימוש במחקר זה שימשו אותנו במחקרים קודמים (כמפורט בדוח הראשון – קישור לעיל) והראו נתוני תוקף ומהימנות טובים בכל שלוש המדידות, כפי שניתן לראות בלוח 2.

לוח 1: מאפיינים דמוגרפיים של המשיבים במדידה השלישית (N=1,360)

משתנה	קבוצה	משיבים	אחוז	ממוצע (סטיית תקן)
גיל	18-30	295	21.7	45.39 (15.76)
	31-40	272	20.0	
	41-50	284	20.9	
	51-60	229	16.8	
	61-85	280	20.6	
מגדר	1. גברים	731	53.7	
	2. נשים	629	46.3	
מידת דתיות	1. חילוני	655	48.2	
	2. מסורתי	419	30.8	
	3. דתי	178	13.1	
	4. דתי מאד	108	7.9	
הכנסה ממוצעת למשפחה, ביחס לממוצע בישראל	1. הרבה יותר נמוכה	288	21.2	2.64 (1.18)
	2. נמוכה מהממוצע	319	23.5	
	3. כמו הממוצע	433	31.8	
	4. גבוהה מהממוצע	231	17.0	
	5. הרבה יותר גבוהה	89	6.5	
השכלה	1. יסודית	22	1.6	3.46 (1.06)
	2. תיכונית	278	20.4	
	3. על-תיכונית (ללא תואר אקדמי)	360	26.5	
	4. תואר ראשון (והנדסאי)	447	32.9	
	5. תואר שני ומעלה	253	18.6	

לוח 2: מהימנות אלפא קרונבך של משתני המחקר בשלוש המדידות

משתנה	מספר פריטים בסולם	מדידה ראשונה	מדידה שנייה	מדידה שלישית
		מהימנות אלפא קרונבך		
חוסן לאומי	16	$\alpha=.87$	$\alpha=.87$	$\alpha=.88$
חוסן קהילתי	10	$\alpha=.93$	$\alpha=.93$	$\alpha=.93$
חוסן אישי	10	$\alpha=.91$	$\alpha=.91$	$\alpha=.92$
מדד תקווה	5	$\alpha=.93$	$\alpha=.93$	$\alpha=.94$
תסמיני דחק	8	$\alpha=.92$	$\alpha=.92$	$\alpha=.93$
תחושות סכנה	7	$\alpha=.85$	$\alpha=.85$	$\alpha=.85$
תפיסת איומים	8	$\alpha=.83$	$\alpha=.82$	$\alpha=.87$

תוצאות

ניתוח סטטיסטי

לניתוח הנתונים (בדיקת ההבדלים בין שלוש המדידות של כל אחד ממשותני המחקר) ערכנו ניתוח שונות עם מדידה חוזרת (Repeated measure). ברוב המשתנים סולמות המדידה נעו בין 1 ל-5, להוציא את סולם המדידה של חוסן לאומי שנע בין 1-6. התוצאות מוצגות בלוחות 3 ו-4 ובגרפים (תמונות 1-4). תחילה מוצג לוח ובו נתוני הניתוח הסטטיסטי, ולאחר מכן מוצגים הגרפים וההסברים לגבי המדדים השונים.

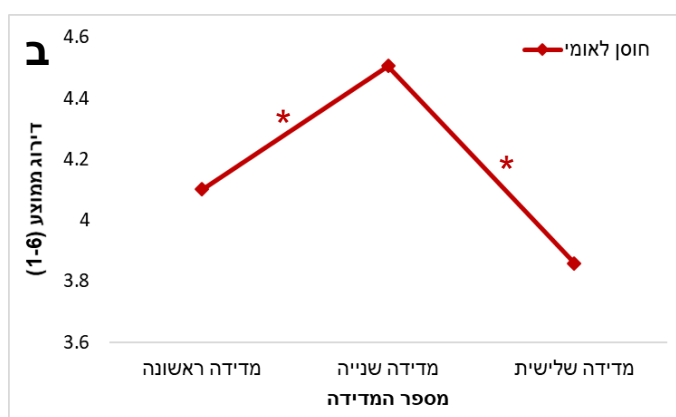
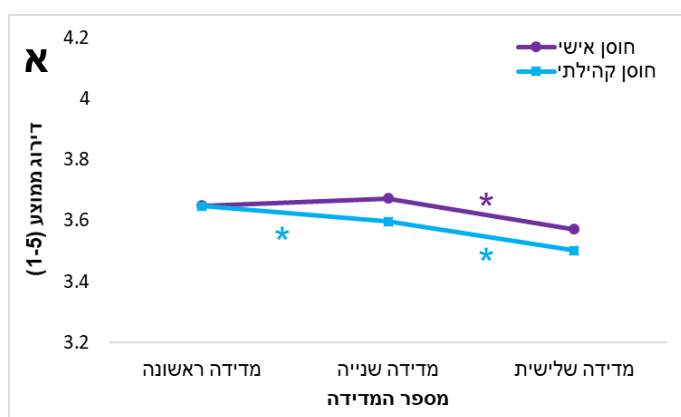
לוח 3: השוואת שלוש מדידות חוזרות במהלך מלחמת "חרבות ברזל": ממוצעים, סטיית תקן, ניתוח שונות למדידה חוזרת, מובהקות, וגודל אפקט (N=1,360)

גודל אפקט	ניתוח שונות מדידה חוזרת	מדידה 3		מדידה 2		מדידה 1		משתנה	תחום
		ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן		
Eta ²	F								
.061	44.22***	.724	3.572	.701	3.673	.711	3.649	לאומי	חוסן
.045	31.95***	.820	3.502	.790	3.597	.807	3.648	קהילתי	
.177	145.67***	.809	3.859	.770	4.506	.812	אישי		
.229	201.30***	.820	3.502	.935	3.17	1.025	2.780	מורל	מדדי התמודדות חיוביים
.036	25.09***	.904	3.679	.876	3.811	.922	3.747	תקווה	
.068	49.79***	.851	2.637	.825	2.600	.868	2.762	תחושות סכנה	מדדי התמודדות שליליים
.183	151.76***	.946	2.333	.961	2.600	.957	2.699	תסמיני דחק	
.028	19.60***	.946	2.854	.764	2.883	.781	2.952	תפיסת איומים	

גודל האפקט קטן בכל המשתנים, $p < .001$ ***

מדדי חוסן

החוסן אישי (לוח 3 ותמונה 1א) עולה מעט (אך לא במידה מובהקת) ממדידה ראשונה למדידה שנייה, ויורד במידה מובהקת במדידה השלישית. החוסן הקהילתי יורד במידה מובהקת בין שלוש המדידות (תמונה 1א). החוסן הלאומי עולה במידה מובהקת ממדידה ראשונה למדידה השנייה ויורד במידה מובהקת בין המדידה השנייה למדידה השלישית, לרמה נמוכה יותר מזו שנמדדה במדידה הראשונה (תמונה 1ב). ניתן לציין כי שלושת סוגי החוסן (אישי, קהילתי ולאומי) יורדים במידה מובהקת במדידה השלישית. לוח 3 מראה כי ההבדלים הגדולים ביותר לאורך שלוש המדידות היו בחוסן האישי.

תמונה מספר 1: רמת החוסן בשלוש המדידות: א. חוסן אישי וחוסן קהילתי (בסולם 1-5); ב. חוסן לאומי (בסולם 1-6).

גורמי חוסן לאומי

כדי להבין טוב יותר את השינויים במדד החוסן הלאומי ערכנו ניתוח שונות (מבוסס על ניתוח להשוואות מרובות – פוסט-הוק בונפרוני) על גורמי החוסן הלאומי. התבססנו על ניתוח גורמים של שאלון חוסן לאומי (principle component, Varimax rotation). ניתוח גורמים היא שיטה סטטיסטית המשמשת כטכניקה

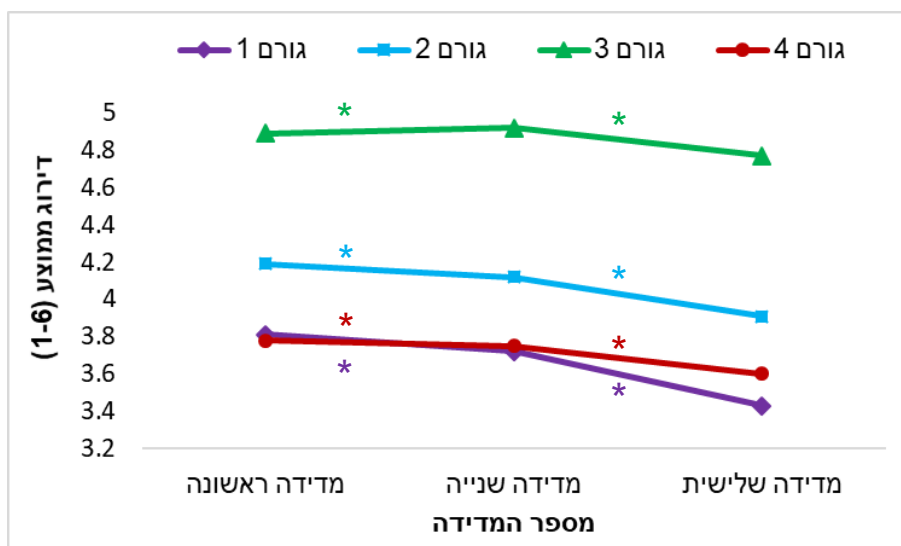
לצמצום מספר המשתנים שנבחנו במחקר על ידי חיפוש מגמות משותפות בקרבם. בניתוח נמצאו ארבעה גורמים (ראו לוח 4).

גורמי חוסן לאומי (לוח 4, תמונה 2)

ארבעת הגורמים של החוסן הלאומי הינם אמון במדינה ובעומד בראשה; סולידריות חברתית; פטריוטיזם; ואמון במוסדות המדינה. בלוח 4 ובתמונה 2 ניתן לראות את ההשתנות של ממוצעי ארבעת גורמי החוסן הלאומי בין שלושת המדידות. ניתוח הממצאים מצביע על הבדלים מובהקים בכל ארבעת גורמי החוסן: גורמים 1, 2, ו-4 מראים ירידה לאורך כל שלוש המדידות. גורם 3 עולה במדידה השנייה ויורד שוב במדידה השלישית. ההבדלים בין המדידות בכל הגורמים היו מובהקים לאורך שלוש המדידות (עם גודל אפקט קטן). השינוי הגדול ביותר בין המדידות נמצא בגורם 1 (אמון במדינה ובעומד בראשה) והמידה הקטנה ביותר של שינוי נמצאה בגורם 3 (פטריוטיזם). בנוסף, בתמונה 2 ניתן לראות כי רמת הפטריוטיזם היא הגבוהה ביותר, בהשוואה לשלוש הגורמים האחרים, בכל שלוש המדידות, בעוד האמון בממשלה ובעומד בראשה וכן האמון במוסדות המדינה, הם הגורמים הנמוכים ביותר, לאורך שלוש המדידות.

לוח 4: הבדלים בין שלוש המדידות החוזרות בחלוקה לגורמי החוסן הלאומי

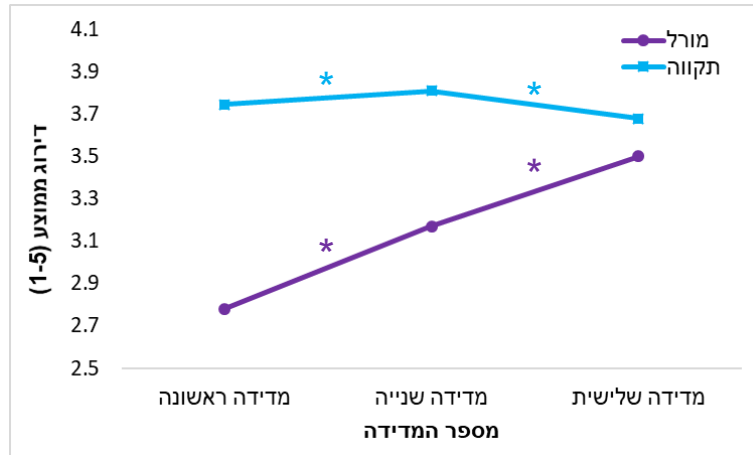
גודל אפקט	ניתוח שונות מדידה חוזרת	מדידה 3		מדידה 2		מדידה 1		גורמים
		ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	
Eta ²	F							
.105	158.92***	1.11	3.43	1.07	3.72	1.13	3.81	גורם 1: אמון במדינה ובעומד בראשה
.053	75.85***	1.03	3.91	1.02	4.12	1.04	4.19	גורם 2: סולידריות חברתית
.020	28.16***	1.09	4.77	1.02	4.92	1.06	4.89	גורם 3: פטריוטיזם
.081	60.09***	1.00	3.60	.95	3.75	.99	3.78	גורם 4: אמון במוסדות המדינה

תמונה מספר 2: גורמי חוסן לאומי בשלוש המדידות (בסולם 1-6).

מדדי התמודדות חיוביים (לוח 3, תמונה 3)

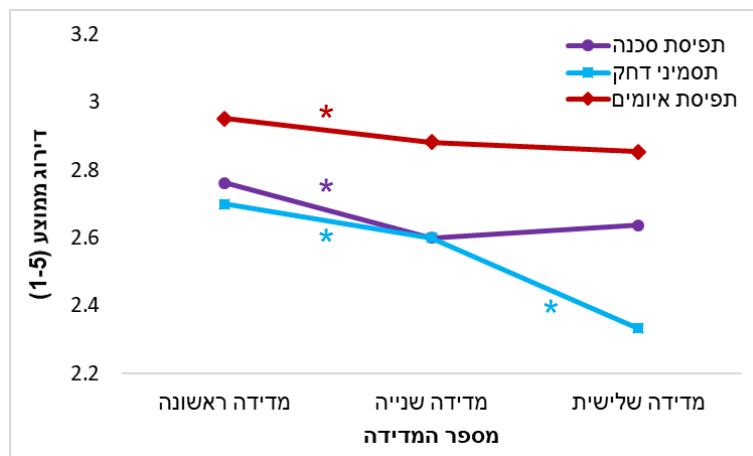
רמת המורל (תמונה 3) עולה במידה מובהקת בשתי המדידות העוקבות מאז המדידה הראשונה. **רמת התקווה** (תמונה 3) עולה במידה מובהקת ממדידה ראשונה לשנייה אך יורדת במידה מובהקת במדידה השלישית. עם זאת, גם לאחר הירידה, רמת התקווה נותרת במדידה השלישית גבוהה במידה מובהקת מזו של המורל.

תמונה מספר 3: רמת התקווה והמורל בשלוש המדידות (בסולם 1-5).

מדדי התמודדות שליליים (לוח 3, תמונה 4)

תסמיני דחק (חרדה ודיכאון, תמונה 4 קו תכלת) יורדים במידה מובהקת לאורך כל שלוש המדידות. **תפיסת הסכנה** (תמונה 4 קו סגול) יורדת במידה מובהקת בין המדידה הראשונה למדידה השנייה, ועולה מעט (אך לא בצורה מובהקת) בין המדידה השנייה לשלישית. **תפיסת איומים** (תמונה 4 קו אדום) יורדת במידה מובהקת בין המדידה הראשונה למדידה השנייה וירידה זו נמשכת (אך במידה לא מובהקת) בין המדידה השנייה לשלישית.

תמונה מספר 4: רמת תסמיני הדחק, תפיסת הסכנה, ותפיסת האיומים בשלוש המדידות (בסולם 1-5).

דיון

הממצא הבולט ביותר שנמצא במחקר הנוכחי הוא ירידה מובהקת בשלושת סוגי החוסן: לאומי, קהילתי ואישי מהמדידה השנייה לשלישית. ניתן להסביר את הירידה בחוסן במדידה השלישית בכמה דרכים: ראשית, התסכול שנגרם בשל התמשכות המלחמה (הן בצפון והן בדרום). ניתן לטעון כבר כעת שמלחמה זו היא הממושכת ביותר שידעה המדינה בהשוואה למלחמות העבר (להוציא את מלחמת העצמאות). לכך יש להוסיף כי הנהגת המדינה, על מרכיביה השונים, חוזרת ואומרת כי משך הזמן הצפוי למלחמה הוא ארוך ואינו ניתן להגדרה ברורה. שנית, יחד עם התמשכות המלחמה עולה המחיר היקר של נפילת חיילים שהיא גובה. שלישית, איום הפיכת המלחמה בצפון למלחמה כוללת עם החיזבאללה תלוי ועומד כל הזמן ומהווה גורם דחק נוסף. רביעית, לאור המצב, המדינה אינה יכולה לספק תשובה ברורה לתושבים המפונים, הן בצפון והן בדרום באשר למועד חזרתם לביתם. חמישית, קיימת מחלוקת בציבור אודות רמת האמון במנהיגות הנוכחית (כפי שנמצא במחקר וגם עולה לפרקים בסקרים המתפרסמים בתקשורת). שישית, צה"ל לא הצליח עד כה להשיג את כלל היעדים שהוגדרו למלחמה. ניתן לסכם אם כן, שמצב המלחמה והמחירים שהיא גובה, כמו גם האכזבה מההישגים שהושגו עד כה, מסבירים את הירידה בחוסן, על כל סוגיו. הסבר זה תקף גם לגבי הירידה שנצפתה ברמת התקווה. בהקשר זה, חשוב לציין כי מדד התקווה נמצא במחקרים קודמים (בישראל ובעולם) כמנבא הטוב ביותר של רמת החוסן הלאומי.

במקביל לירידה בחוסן ובתקווה ניתן לראות עלייה מובהקת במורל וירידה ברמת תסמיני הדחק (חרדה ודיכאון). מגמות חיוביות אלו נובעות להערכתנו מהתחושה של "מלחמת אין ברירה" ומהתגייסות העם לתרום ככול האפשר למאמצי המלחמה. התגייסות זו באה לידי ביטוי בדרכים שונות, כדוגמת התנדבויות עם משפחות מפונים ומשפחות חטופים, בחקלאות, תרומות לחיילים, ועוד. התגייסות זו מהווה חלק מהלכידות החברתית, למרות הפילוג הפוליטי הקיים בין חלקים שונים בעם (על כך יפורט בדוח הבא).

מגבלות המחקר

כמו כל מחקר אחר, גם למחקר הנוכחי מספר מגבלות: א. מדגם אינטרנטי אינו יכול להבטיח ייצוג הולם של כלל האוכלוסייה, אם כי גודלו של המדגם יכול להפחית מעט חשש זה. ב. מדגם ארצי אינו מייצג בהכרח קבוצות שבמלחמה הנוכחית יש להן מאפיינים ייחודיים חשובים, כמו מפונים מהצפון או מהדרום, תושבי עוטף עזה שנחשפו למראות קשים ואיבדו קרובים או חברים, ואנשים שנפגעו ישירות מהאירועים. ג. ניתוח המבוסס על ממוצע של כלל המדגם לא מציג תת קבוצות במדגם, כמו למשל אנשים בגילאים שונים, הבדלים מגדריים, או הבדלים שנובעים מרמת התמיכה בממשלה, שנמצאה במחקרנו הקודמים כבעלת השפעה משמעותית על רמות החוסן והדחק (חלק מנושאים אלו יידונו בדוח הבא).

מסקנה

דוח המחקר הנוכחי מציג ירידה נמשכת בחוסן בכל רמותיו והפחתה ברמת התקווה, עם התמשכות המלחמה. אנו סבורים שמצב זה מחייב את מקבלי ההחלטות במדינה לדון בשאלות מרכזיות בכל הקשור לאופן שבו ניתן להעלות את החוסן של אזרחי המדינה. דרך אפשרית להעלאת החוסן היא לפעול ליצירת אחדות ולכידות חברתית הנחוצות כדי לאפשר לחברה הישראלית להתמודד עם הקשיים באמצעות ערבות הדדית, והדגשה של המכנה המשותף בין כולנו.

Acknowledgment: We would like to thank Mrs. Maralyn Lakin, Mr. Kenneth Lakin, and Mr. Michael Shor for their generous donation to this study.

The study was also funded by Tel-Hai Academic College and Tel Aviv University.